

УДК 349.42

В.В. ЛАТИШЕВА

Вікторія Володимирівна Латишева, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ПРАВОВИЙ СТАТУС СЕЛЯНИНА В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

На сьогодні першочерговим завданням аграрної політики є вирішення проблем розвитку сільських територій, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку. Концептуальне підґрунтя сталого розвитку сільських територій має розглядатися як система поглядів про сутність таких його аспектів, як екологія, економіка та людина. Насамперед постає необхідність у формуванні поняття ключового суб'єкта розвитку сільських територій – особистості селянина. Отже, необхідно дослідити правовий статус селянина та з'ясувати внутрішню сутність його особистості. Тому дослідження має бути спрямоване на визначення принципів та методів розвитку особистості селянина.

В українській юридичній науці до проблем визначення поняття «селянство» звертаються у своїх дослідженнях Н.І. Титова, В.М. Єрмоленко, В.В. Носік, Н.О. Багай, О.В. Гафурова та інші науковці. Варто підкреслити, що на особливе значення особи селянина для розвитку аграрних відносин протягом тривалого історичного періоду звертають увагу всі вчені, особливо юристи-аграрники. Професор В.В. Носік¹ цитує М.С. Грушевського, який зазначав, що головною підставою Великої України ще довго, якщо не завжди, буде селянство. Водночас В.М. Єрмоленко² доводить, що поняття «селянин» є центральною, основоположною категорією аграрного права як системоутворювальний суб'єкт аграрних правовідносин, а також як історично зумовлений носій культурної самобутності українського народу.

Мета статті полягає у науковому дослідженні правового статусу селянина в контексті сталого розвитку сільських територій. Для здійснення поставленої мети необхідно довести: особливості правового статусу селянина; значення сільського господарства у життєдіяльності селянина; специфіку принципів та методів розвитку особистості селянина.

Під час дослідження правового статусу селянина, окрім спеціальних юридичних методів, необхідно використовувати діалектичний метод наукового пізнання, який являє собою вчення про закони розвитку суспільства. Окрім того, для більш повного з'ясування специфічних закономірностей розвитку селянства необхідно використати наукові доробки інших суспільних наук, зокрема, філософії та психології.

Насамперед потрібно визначити особливості правового статусу селянина. У теорії права³ правовий статус особи визначається як система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, згідно з якими індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві. Правове становище обумовлюється особливостями соціального статусу, що існує у певному періоді розвитку суспільства і держави. Соціальний статус особи залежить від сутності соціального укладу, в умовах якого він складається та функціонує. Досліджуючи правовий статус селянина, Т.В. Курман наголошує, що одним із головних завдань, яке постає перед нашою державою, має бути не лише закріплення та декларування у законодавстві певних прав і свобод селян, а й створення ефективних і дієвих механізмів реалізації цих прав щодо забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва⁴.

Варто зауважити, що трактуючи правовий статус особи, учені нерідко до його структури вводять законні інтереси та гарантії. Зазначені категорії є або його передумовами, або умовами. Відомо, що інтерес передує правам і обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві, чи просто підлягає правовому захисту з боку держави⁵. Науковець Н.О. Багай зауважує, що сучасний розвиток аграрного законодавства України характеризується зміщенням центральної мети: від захисту інтересів держави – до захисту інтересів людини, селянина⁶. Підтвердженням цього є щонайменше три Цілі сталого розвитку⁷, зокрема: подолання бідності у всіх її формах та всюди; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки,

поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; сприяння поступальному, усеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх. Поставлені Цілі потребують розв'язання таких завдань до 2030 р.: підвищення життєстійкості малозабезпечених і осіб, які перебувають у вразливому становищі, зменшення їх незахищеності й вразливості перед викликаними зміною клімату екстремальними явищами та іншими економічними, соціальними й екологічними потрясіннями і лихами; подвоєння продуктивності сільського господарства і доходів дрібних виробників продовольства, фермерських сімейних господарств, у тому числі шляхом забезпечення гарантованого та рівного доступу до землі, інших виробничих ресурсів і чинників сільського виробництва, знань, фінансових послуг, ринків і можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несільськогосподарських секторах; забезпечення розробки і здійснення стратегій заохочення сталого туризму, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництву місцевої продукції.

Зауважимо, що спеціальний статус особи як представника тієї чи іншої соціальної групи, відокремленої за певними юридично значущими ознаками, який наділений відповідно до законів та інших нормативних актів спеціальними, додатковими правами і обов'язками, обумовлений особливостями становища особи та потребами її функціональної спеціальної активності⁸. Професор Н.І. Титова обґрунтовує необхідність загальносуспільного сприйняття селян, які важко працюють на землі, як людей, що заслуговують на загальну повагу, як носіїв народних традицій, високої громадянської моралі та свідомості⁹.

Аналізуючи принципи законодавства, яким регулюються відносини соціального розвитку села, О.В. Гафурова, серед інших, визначає принцип відродження селянства як носія самобутності титульної нації, який безпосередньо не впливає зі змісту аграрного законодавства, а є результатом наукових узагальнень¹⁰.

З урахуванням думок учених зазначимо, що такі поняття, як «селянин» і «сільськогосподарське виробництво», мають стійкий взаємозв'язок, тому вважаємо за необхідне проводити дослідження особистості селянина саме як суб'єкта забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. На нашу думку, забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва можливе за умови функціонування системи заохочення до аграрного господарювання, тобто забезпечення попередньо зазначеного «інтересу». Отже, необхідно на законодавчому рівні популяризувати бренд «українського селянства» як виробника якісної продукції, що забезпечує продовольчу безпеку та підтримує здоров'я нації. При цьому держава має гарантувати селянам право на достатній життєвий рівень, оскільки саме вони можуть гарантувати продовольчу безпеку в результаті здійснення сільськогосподарського виробництва.

У свою чергу, для підвищення усвідомлення свого статусу для суспільства в цілому, необхідно розкрити внутрішню сутність особистості селянина. У психологічному словнику¹¹ вказано, що особистість виникла й розвинулася у процесі суспільно-історичного розвитку людства, у процесі роботи. Належність особистості до певного суспільства, до певної системи суспільних відносин визначає її психологічну та соціальну сутність. Зважаючи на те, що характерними ознаками особистості є наявність у неї свідомості, виконувані нею суспільні ролі, суспільно корисна спрямованість її діяльності, спробуємо детальніше розглянути особистість селянина.

Варто зазначити, що свідомість розглядається філософами та психологами як вища форма відображення дійсності, властива людям і пов'язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбаченням результатів останньої¹².

Оскільки ми розглядаємо селянина як суб'єкта сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, вважаємо, що свідомість селян тісно пов'язана насамперед з екологічною складовою господарювання. Зокрема, селянин самостійно, на власний ризик використовує природні ресурси, і від того, наскільки він урахує закони екології у своїй діяльності, настільки цінним для суспільства буде результат його діяльності. Отже, у процесі своєї життєдіяльності селяни мають задовольняти не лише свої потреби, потреби суспільства, а й потреби прийдешніх поколінь.

Розвиток особистості здійснюється через діяльність, яка керується системою мотивів. Діяльнісно-безпосередній тип взаємодії, який формується у людини з найбільш референтною групою (або особою), є визначальним чинником розвитку¹³.

Американський психолог А. Маслоу, створюючи свою теорію мотивацій, намагався пояснити, чому в різний час у людей виникають різні потреби. Він уважав, що потреби людини мають ієрархічну структуру з п'яти рівнів: фізіологічні потреби, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби в повазі, потреби у самовираженні. У кожному конкретний момент часу людина буде прагнути до задоволення тієї потреби, що для неї є важливішою або сильною¹⁴.

Отже, з урахуванням Цілей сталого розвитку, на сьогодні існують потреби у поліпшенні якості харчування, тому ми вважаємо, що саме селяни можуть задовольнити ці потреби внаслідок здійснення органічного сільського господарства, і водночас можуть задовольнити власні потреби у повазі та самовираженні. На сьогодні вітчизняне законодавство передбачає форми господарювання, які надають можливість самовираження, зокрема – фермерське господарство, особисте селянське господарство. Окрім того, селяни можуть реалізувати себе як автори селекційних досягнень, бджолярі й пасічники тощо. Така діяльність не лише сприяє саморозвитку особистості, а й надає умови для гідної роботи. Зазначимо, що за даними Міжнародної організації праці гідна робота включає в себе можливість для роботи, які забезпечують продуктивні і справедливі доходи, безпеку на робочому місці та соціальний захист сім'ї, найкращі перспективи для особистісного розвитку та соціальної інтеграції, свободи для людей, організацію та участь у прийнятті рішень, рівність можливостей і ставлення для всіх жінок і чоловіків¹⁵.

Проте варто зазначити, що діяльність селянина необхідно розглядати значно ширше та враховувати певні особливості. Можливо, саме ставлення до селянина лише як до виробника сільськогосподарської сировини впродовж тривалого часу й призвело до кризи селянства. Причиною цього, на нашу думку, є індустріалізація аграрного виробництва, зокрема ст. 22 Конституції УРСР закріплено, що в Україні послідовно втілюється в життя програма перетворення сільськогосподарської праці на різновид індустріальної¹⁶. Унаслідок цього селяни стали віддалятися від природи, зруйнувався їх життєсвіт.

У монографії «Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи»¹⁷ А.М. Єрмоленко досліджує так званий міф про «вічного селянина», який він кваліфікує як певну реакцією на розвиток товарно-грошових відносин у селі. Учений наголошує, що селянин – це не індивід, відділений від природи, родини, свого помешкання та господи. Навпаки, він значною мірою залежить від родини та природи. Така залежність передається з покоління в покоління, а тому перетворює селянина на носія культурної традиції, яка пов'язана з певним ландшафтом і є гарантом того, що ритми природи збігаються з ритмами людського життя. На думку вченого, відбувається поступова зміна в ціннісних орієнтаціях від матеріальних (успіх, прибуток, споживання) до постматеріальних цінностей, до яких належить також і цінність природного довкілля: чисте повітря, чиста вода, гарний ландшафт, здорове харчування тощо.

Зауважимо, що важливими для формування особистості селянина є принципи, тобто керівні засади, які визначатимуть світогляд особи.

У книзі «Повстання на захист природи. Від довкілля до життєсвіту»¹⁸ Клаус Міхаель Маєр-Абіх розглядає антропоцентричний світогляд: «anthropos» – людина знаходиться у центрі, увесь світ існує задля неї, а природний світ довідає своїх життєвих просторів тільки в життєвих просторах людини.

Отже, враховуючи призначення селянина у забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, наголошуємо на необхідності наукового обґрунтування та правовому закріпленні принципу селяноцентризму. Учений-економіст О.І. Павлов досліджує селяноцентризм як висхідний принцип розбудови сільських територій і наголошує на необхідності формування нової ідеології розвитку сільських територій, спроможної змінити ставлення держави до селян, покращити психологічний клімат на селі, подолати невпевненість сільського населення у своєму майбутньому, повернути його довіру до влади¹⁹.

За радянських часів життєвий простір селян намагалися наблизити до міського, перевести до робітничого класу, перемістивши досвід фабричної праці для досягнення більшої спеціалізації виробництва²⁰.

Проте вчені вважають, що методи, за допомогою яких має здійснюватися вплив соціуму на індивіда, мають принципове значення і у разі їх неадекватного вибору можуть виявитися не тільки неефективними, а й такими, що призводять до протилежних наслідків. Ідеал полягав би у виробленні таких форм впливу, за яких індивід вільно, за власним переконанням намагався б дотримуватися певної міри самообмеження, яка була б розумною стосовно завдань, що виникають перед соціумом як цілісністю і вимагають від індивіда самопожертви²¹.

На сьогодні для забезпечення сталого розвитку сільських територій важливого значення набуває підвищення статусу селянина, тому аграрне законодавство має розвиватися за принципом селяноцентризму. У цьому зв'язку необхідно розробити правові методи, які сприятимуть розвитку особистості селянина, зокрема збереженню самотності корінного населення, підтримці традиційних способів сільськогосподарського виробництва, екологічному господарюванню.

Отже, ми встановили, що селяни мають окремий правовий статус, який має бути закріплений у законодавстві. Ми вважаємо, що такий статус має надаватися окремим категоріям осіб та їх родинам, які самостійно, дотримуючись основних законів екології, здійснюють діяльність, пов'язану з виробництвом сільськогосподарської продукції. На нашу думку, в контексті сталого розвитку сільських територій поняття «селянин», «мешканець сільського населеного пункту», «працівник сільськогосподарського підприємства» не є тотожними та мають розглядатися окремо.

На підставі проведеного дослідження визначено основні принципи та методи розвитку особистості селянина, які можуть бути використані для побудови правового механізму сталого розвитку сільських територій.

¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство» / за ред. В.В. Носіка. – К. : Кондор, 2004. – 252 с. – С. 6.

² Єрмоленко В.М. Походження поняття «селянин» як основоположної категорії аграрного права / В.М. Єрмоленко // Сучасні наук.-практ. проблеми, екологічного, земельного та аграрного права : матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 26.

³ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. – С. 377–378.

⁴ Курман Т.В. До питання про правовий статус селянина в аспекті сталого розвитку сільськогосподарського виробництва / Т.В. Курман // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 43.

⁵ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. – С. 379.

⁶ Багай Н.О. Селянство: проблеми законодавчого визначення поняття / Н.О. Багай // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К. : Вид-во географічної літератури «Обрії», 2011. – 215 с. – С. 64.

- ⁷ Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>
- ⁸ Скакун О.Ф. Вказана праця. – С. 381.
- ⁹ Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посіб. / Н.І. Титова, В.І. Федорович, М.Я. Ващишин та ін. ; за ред. Н.І. Титової. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с. – С. 275.
- ¹⁰ Гафурова О.В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання : моногр. / О.В. Гафурова / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Ірідіум, 2014. – 480 с. – С. 115–117.
- ¹¹ Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Педагогика-Прес, 1996. – 440 с. – С. 174.
- ¹² Там само. – С. 176.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само. – С. 183.
- ¹⁵ Програма гідної праці МОП для України на 2016–2019 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—europe/—ro-geneva/—sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf
- ¹⁶ Конституція Української РСР від 20 квітня 1978 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 18. – С. 268.
- ¹⁷ Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи : моногр. / А.М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 2010. – 416 с. – С. 265.
- ¹⁸ Маєр-Абіх Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільно світу / Клаус Міхаель Маєр-Абіх ; пер. з нім., післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. – К. : Лібра, 2004. – 196 с. – С. 84
- ¹⁹ Павлов О.І. Селяноцентризм як висхідний принцип розбудови сільських територій України / О.І. Павлов // Економіка, фінанси, право. – К. : Аналітик, 2009. – № 9. – С. 14–17.
- ²⁰ Хрущев Н.С. Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства / Н.С. Хрущев. – М., 1964. – Т. 8. – 560 с.
- ²¹ Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури / А.В. Свідзинський. – Луцьк, 2008. – 696 с. – С. 53–54.

Резюме

Латишева В.В. Правовий статус селянина в контексті розвитку сільських територій.

У статті досліджено особливості правового статусу селянина та встановлено необхідність підвищення ролі особистості селянина у забезпеченні продовольчої безпеки держави як виробника якісної продукції. З'ясовано, що аграрне законодавство має розвиватися за принципом селяноцентризму.

Ключові слова: сталий розвиток, селянин, особистість, селяноцентризм, екологічне господарювання, аграрне законодавство.

Резюме

Латишева В.В. Правовой статус крестьянина в контексте развития сельских территорий.

В статье исследованы особенности правового статуса крестьянина и определена необходимость повышения роли личности крестьянина в обеспечении продовольственной безопасности государства как производителя качественной продукции. Установлено, что аграрное законодательство должно развиваться на основе принципа крестьяноцентризма.

Ключевые слова: устойчивое развитие, крестьянин, личность, крестьяноцентризм, экологическое хозяйствование, аграрное законодательство.

Summary

Latysheva V. Legal status of a peasant in the context of sustainable development of rural territories.

In the article the legal status of a peasant in the context of sustainable development of rural territories has been investigated. It was found that such concepts as peasant and agricultural production have a stable relationship and according to this at the legislative level to popularize the brand of Ukrainian peasantry as a producer of quality products that provides food security and supports the health of the nation was proposed. It was concluded that agrarian production should be developed on the basis of the principle of peasant-centricism.

Key words: sustainable development, peasant, personality, peasant-centricism, ecological management, agrarian law.